

Valentin Putanec

**POLIGLOTNI AR.-PERZ.-GRČ.-SRP. I
AR.-PERZ.-GRČ.-HRV. RUKOPISNI KONVERZACIJSKI
PRIRUČNICI S KONCA 15.st. NA PORTI U CARIGRADU
(Knjižnica u Aja-Sofiji, mss. 4749 i 4750)**

1. Jednobožacka (monoteistička) religija Starog zavjeta u kršćanstvu je tako dobro humanizirana da je za me povijesna zagonetka da se nakon sedam stoljeća razvoja kršćanstva javila jedna paralelna jednobožacka vjera koja doduše priznaje i Stari i Novi zavjet, ali u detaljima toliko odskače od svoje pramatice da se prividno čini da nikako nemaju sve ove vjere isto izvoriste: islam je osnovan u 7. stoljeću (Hidžra, 622) a glavni mu je cilj uz ostalo širenje vjere (prijelaz na islam, »ihtida«) pa i uz oružanu borbu (»džihad«-»rat«). Ta je borba sedam stoljeća kasnije, u 14. i 15. stoljeću, osvojila i čitav Balkan: pad Bugarske (bitka na Marici) 1371, pad Srbije (Kosovo) 1389, pad Carigrada 145° pad Bosne 1463, pad Hercegovine 1482. Tako je Turska Carevina postala država mnogonacionalnog i mnogojezičnog sastava, pa se u povijesti lingvistike i sociolingvistike postavlja pitanje kako je jezično funkcionirala ta razroka zajednica koju je spajala jedino ideologija (islam). Tu se dakako postavlja i pitanje postoji li i neka dvojezična odnosno mnogojezična leksikografija koja bi jezično povezivala tu državnu zajednicu. Sigurno je da su takvi priručnici leksikografske namjene morali postojati, ali su mnogi od njih ili gotovo svi u vihoru povijesti i nestali. Stoga su za povijest kulture i lingvistike zanimljivi svi leksikografski spomenici koji su do nas došli, pa bili oni sačuvani samo u rukopisnim zbirkama, a koji nam nešto mogu kazati o tim davnim vremenima.

2. Prvi je na takav rukopisni leksikografski priručnik upozorio Ahmed Caferoglu (Džaferoglu) 1936. u *Revue internationale des études balkaniques* (II, 3-4, 185-190). Podatak o tome ja sam prenio u povijest naše leksikografije 1962 (*Enciklopedija Jugoslavije* 5, 504). Bilo je poželjno da se netko detaljno pozabavi tim rukopisom (zbog kratkoće zvat ćemo ga *Lugat »Rječnik«* jer je i na rukopisu tako označen), to više što su mnoge stvari u vezi s tim rukopisom ostale nepoznate. To je obavio slavist-orientalist fakulteta u Konstancu dr Werner Lehfeldt. On je pisao o arabici (*Die Entwicklung der arabischen Druckschrift in ihrem Gebrauch für das*

Serbokroatische, Die Welt der Slaven 13, 1968, 359–375), o aljamijado–književnosti (*Das serbokroatische Aljamiado–Schrifttum der bosnisch–hercegovinischen Muslime*, München 1969), o prijevodu muslimanskih termina u *Lugatu* na hrv. ili srp. (*Zur serbokroatischen Übersetzung arabisch–islamischer Termini in einem Text des 15.–16. Jahrhundert*, Zeitschrift für Balkanologie 7, 1969, 28–42), o grafematici u *Lugatu* (*Ein ar.–pers.–griechisch–serbokroatisches Sprachlehrbuch in arabischer Schrift aus dem 15.–16. Jahrhundert – Untersuchungen zur Graphematik*, Veröffentlichungen des Seminars für Slavistik 6, 1970, Bochum), s time da je njegov rad okrunjen izdanjem *Lugata* 1989: *Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte, Ein arabisch–persisch–griechisch–serbisches Gesprächlehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache, mit Beiträgen von Tilman Berger, Christoph Correll, Günter S. Henrich und Werner Lehfeldt, herausgegeben von W. Lehfeldt*, Slavistische Forschungen, Bd. 57, Böhlau Verlag Köln–Wien, 1989). Ovo Lehfeldtovo izdanje *Lugata* upravo je izdanje rukopisa nro 4750 (mi ga označujemo kao rukopis A) dok će rukopis nro 4749 (rukopis B) biti objavljen naknadno (u *Zeitschrift für Balkanologie*), ali je i u ovom prvom izdanju u komentaru često navedena situacija rukopisa B. Lehfeldtovo izdanje ima I–X, 1–368 strana. Obaseže poglavlja: predgovor, sadržaj, uvod, opis rukopisa, pitanje starosti rukopisa, važnost rukopisa za povijest arapskog jezika, grafematička analiza, tekst rukopisa A, njemački prijevod rukopisa, komentari uz arapski, perzijski i srpski tekst, analiza jezika arapskoga (Chr. Correll), perzijskog (Chr. Correll) i srpskog jezika (Lehfeldt), registar (abecedni rječnik) svih srpskih riječi; završava popisom upotrijebljene literature. Na koncu knjige dodane su slike nekih prvih folija rukopisa (šteta što nisu dodane slike svih folija), ff° 1a–9a (u redosljedu fali 6b). Naglasiti valja da je u oba rukopisa (A i B) izvršena vokalizacija slavenskog i grčkog materijala pisanog arapskim pismom, pa to omogućava ispravno prenošenje teksta u transkripciju obaju jezika, a naročito je to važno zbog refleksa jata u našem jeziku. Naša terminologija *hrvatski* i *srpski* odnosi se na činjenice da je rukopis A pisan ekavski, a rukopis B ijekavski, što djelomično odgovara stanju današnjih hrvatskih i srpskih dijalekata na razini književnih standarda (varijanta). Mi ćemo u slijedećim glavama prikazati rezultate do kojih je došao W. Lehfeldt u svojim proučavanjima, s time da ćemo iznijeti i svoje mišljenje o nekim detaljima koji stoje pred nama u proučavanju *Lugata*, odnosno ovih *Lugata*.

3. Čitav tekst je upravo četverojezični ar.–perz.–grč.–srp. (u rukopisu B: –hrv.) konverzacijski priručnik: u formi razgovora tekst nas upućuje u četverojezično prebacivanje (jednačenje) s teksta na tekst o Bogu, čovjeku, radu, trgovini, školi, pisanju, jelu, dužnostima, obitelji, Kuranu, molitvi (i sl.), sve u obliku pitanja i odgovora te pouke. Svrha je bila knjige da Grk, Srbin (ekavac) (B ijekavac, Hrvat) i Perzijanac nauče arapski («sveti jezik Kur'ana»). To izlazi iz teksta na f° 10b–11a: *Dodi, učimo govoriti arapski, jer nam je odgojitelj zabranio govoriti hvarezmijski, jer sam zaboravio arapski i perzijski, a dosta nam je kurdskog i turskog, a to ćemo postići s pomoću uzvišenog Boga*. Ovo je aktualiziranje dotičnog teksta na današnji naš jezik, a radi se o nekoj sredini u kojoj se znalo govoriti turski i kurdski pa i

hvarezmijski (koji odgojitelj zabranjuje), pa se čini da je povod knjizi upravo neki Indoevropljanin (Hvarezmijac) kojemu je zabranjeno govoriti hvarezmijski, kojemu je dosta turskog i kurdskog, a pomalo je zaboravio arapski i perzijski. Hvarezmijci su jedno pleme u sjevernom Iranu koje je upravo oko 14. stoljeća jako islamizirano. Ovako formuliran tekst upućuje na to da je prvotni tekst formulirao neki Hvarezmijac kojemu je dano u dužnost da sastavi tekst za učenje svetog arapskog jezika. Budući da se u ovom tekstu ne spominju slavenski (srpski) i grčki jezik (naslov jednog i drugog rukopisa se citira kao *Lugat-i farisī arabī ve rumī ve sirb*, a stvarni je tekst dešifriran od dra Ždralovića ovaj: *Lugat-i arabī ve lugat-i farsī ve lugat-i rūmī ve lugat-i serfi*; naslov je kasnije dodan a prvi od naslova je aktualizirani turski naslov; zašto se u prvotnom naslovu ponavlja riječ *lugat* nije jasno, isto tako zašto se u prvom naziv za *perzijski* citira prije *arapskoga*), možemo zaključiti da je najprije postojao samo priručnik s dva jezika (broj 1 i 2), tj. arapski i perzijski, a kasnije su dodani srpski (u rukopisu B hrvatski) i grčki. Dakle možemo zaključiti da je ovakva četverojezična redakcija *Lugata* nastala tek iza 1453. (osvojenje slavenskog dijela Balkana i pad Grčke), a to se slaže i s postavkama A. Caferoglua, pa i Lehfeltda, da je ova knjiga prvotno služila za učenje Mehmedu Osvajaču (1451–1481). Što se pak tiče redigiranja rukopisa B (ijekavskoga), sigurno je da je nastao kao prijepis, doduše s mjestimičnim preradama, koje se sastoje osim u ijekaviziranju, u nekim leksičkim izmjenama teksta (v. niže). Odgovor na pitanje kada je izvršena i ova redakcija rukopisa (*Lugat B*), daje nam sam rukopis B: ne znamo doduše kako je glasilo ono »glagoljenje« na f° 40b,1 jer naprosto nije uneseno ali je u rukopisu B na tome mjestu unesen ovaj tekst (u Lehfeltdovu izdanju rukopisa A, str. 220):

Oni koji ovi svijet držahu,
Sebe cara svijetu mnjahu.
Kada sljeze prorok Gospoda Velikoga,
Kako držahu, takoj ostaviše.

Hoće se reći da su vladari ovoga svijeta (zemaljskoga) sebe smatrali vladarima čitavog svemira, ali kada je došao Prorok (Muhamed) Velikoga Boga (Alaha), kako su dotada vladali svijetom, tako su odmah i napustili vlast. Nalazimo se dakle u vremenu kada je islam kao vjera zavladao čitavim Balkanom. Budući da je rukopis B pisan ijekavicom, on je mogao nastati iza pada Hercegovine 1482 (Bosna je ikavska, a pala je 1463). Dakle je *Lugat* u obje redakcije nastao u vremenu iza 1453, s time da je rukopis A nastao vjerojatno iza pada Carigrada a prije pada Bosne (1463) a rukopis B iza 1482, nakon potpune pobjede islama. I Caferoglu i Lehfeldt slažu se u tome da se radi o vladavini Mehmeda Osvajača i Bajazita II. kao vremenu u kojem su oba rukopisa nastala, s time da je granična godina 1512. (zadnja godina vladanja Bajazitova) a u vezi sa žigovima na objema rukopisima. Moja analiza samog teksta to potvrđuje.

4. Prije nego prijedem na pitanje autorstva obaju *Lugata*, želio bih istaći da se knjiga u samom rukopisu zove *Lugat*, tj. »rječnik«, dok se u tekstu na početku zove

riječna knjiga (citiram adaptirano na današnji jezik: *reče tvorac ove knjige riječne uređene tako da se preko nje otvara jezik početnicima: razumij je i radi s njom i uči je napamet te ćeš tako postati vješt u govoru*, f° 2a,1-2; u grč. tekstu je to βιβλιον της λογικης, njem. prijevod *das Buch der Redekunst*). Stoga ovdje moram iznijeti i razloge zašto ja ove Lugate svrstavam među leksikografske priručnike, rječnike. Leksikografija je u širem smislu znanost o jezičnom znaku kao nosiocu sadržaj-forme u rečenici (frazemu), a u širem se smislu definira kao statističko snimanje znakonosnih elemenata iz komunikacijskog lanca (obavijesti). Ali postoji i granični slučaj između običnog komunikacijskog lanca i spomenute statistike, vađenja znakonosnih elemenata iz komunikacijskog lanca. To su konverzacijski priručnici koji očigledno predstavljaju komunikacijski lanac (obavijest) ali u isto vrijeme djeluju kao statistički primjeri za komuniciranje, osobito ako su dani kao kontrastivni segmenti, a to je siguran slučaj s konverzacijskim priručnicima. Potvrda za ovo svrstavanje ovakvih tekstova nalazi se u tome što ih ne možemo svrstavati u koji drugi dio lingvističkih znanosti. Stoga i mi s punim pravom možemo ove Lugate svrstavati u leksikografske priručnike, dakle neke vrste rječnika.

5. Što se tiče autora srpskog teksta (rukopis A; rukopis B je prerada istog teksta), sa sigurnošću bi se moglo tvrditi da se radi o nekom pravoslavnom svećeniku koji vlada crkvenoslavenskim jezikom i njegovom terminologijom (to izlazi na osnovi Lehfeltdove analize jezika), a taj je svećenik možda bio i grekofon (znalac grčkog jezika) jer mu se u srpski tekst umiješao grecizam (nepotreban na tome mjestu): *proklet je u paleu i u evanđelju* (f° 62a za grč. ἐν τῷ παλαιῷ »u Starom zavjetu«). Što se tiče prerađivača rukopisa A u rukopis B, možemo misliti da se radi o nekom ijekavcu s obale, najvjerojatnije o nekom Dubrovčaninu (tako misli i Lehfeldt); doduše za f° 60b *mesece* ima i *kada vidiš mjesec nov* (vrlo rijetki ikavizam), ali inače sve ijekavizira: f° 50b *ili osneže nebo* = (B) *ide li snieg s neba*; f° 44b *lepo* = (B) *liepo*; 45b *vreme* = (B) *vriemeno*; f° 40b *ogluših* = (B) *glušanieh*; f° 38a *tvorac* »pjesnik« = (B) *pievalac*; f° 40b *od slavnih* = (B) *slavnieh*, f° 37b *velikom* = (B) *veliciem*; f° 26a *petil* »pijetao« = (B) *pievci*; f° 11b *ja ne uznanik* = (B) *ja niesam da ne umiem*; f° 16a *dad* »djed« = (B) *dijed*. Ovakva ijekavizacija ima dosta velik prostor u našim dijalektima (cf. Rešetar, *Der stokavische dialekt*, 1907, osobito str. 175-176), ali se zna da je to osobita pojava u Dubrovniku, naročito što se tiče refleksa jata u pronominalnoj deklinaciji, a na obalnu ijekavštinu (raguzejizmi) upućuje i mijenjanje termina na f° 53b *svetnik* »svjetiljka« u *lučerna*, te na f° 41b *dućan* (duġān) u *staćon* (= *staćun*). Provedena je i dosljedna vokalizacija -l na kraju sloga (tip *došil* > *došao*).

6. Namjera Lugata određena je činjenicom da je najvjerojatnije služio na carskom dvoru, i to posebno prinčevima (na to upućuje samo u B prevedeno na 32a: *ako hoćeš sebe carom učiniti*). Što se mene tiče, mislim da bi trebalo malo šire govoriti o toj namjeni, tj. da se radilo o islamskim svećenicima koji su vjersko obučavanje i obuku jezika morali obavljati među islamskim vojnicima koji su po porijeklu bili iz raznih krajeva carstva i govorili razne jezike. Prema tome je najvjerojatnije postojao i onaj prvotni Lugata na dva jezika pa je taj kasnije (iza pada

Carigrada) proširen u četverojezični Lugat. Isto je tako nevjerovatno da se radilo samo o učenju osnovnog arapskog jezika (tako onaj tekst na ff^o lob–lla, v.gore glava 3), koji uče Perzijanci, Grci i Srbi (Hrvati). Tekst je doduše tako komponiran ali je odatle i Arapin mogao učiti perzijski, ili grčki, ili srpski (hrvatski), odnosno Srbin (Hrvat) grčki ili perzijski. Dakle, Lugat je barem teoretski bio mnogonamjenski. Svakako pojava rukopisa B, koji nije slijepo ijekavizirana redakcija rukopisa A, nego je tu i tamo poboljšanje teksta pa i izmjena leksika, dokazuje da se među onima kojima je jezik naučavan nalazilo i onih koji nisu ekavci, nego koji govore ijekavski, te gdje se govori umjesto *svetnik* riječ *lučerna*, te umjesto *dućan* riječ *stačun*. Ova pojava u Lugatu, odnosno u dvjema redakcijama ovog Lugata, ujedno je jedna od najstarijih potvrda postojanja ekavskih i ijekavskih razlika u hrvatskom ili srpskom jeziku, pa ako hoćemo i današnjih naših književnojezičnih varijanata.

7. Izdavač Lugata W. Lehfeldt dobro je učinio što je uz tekst Lugata dodao i registar srpskih riječi koje se u Lugatu nalaze (ima u svemu 774 natuknica). Tako smo dobili jedan rječnik naših riječi s kraja 15. stoljeća koji će dobro služiti u našoj povijesnoj leksikografiji (povijest riječi). Dajem nekoliko leksikoloških priloga uz tekst ovog rječnika:

- a. Dakako, nije trebalo u tekst rječnika unositi natuknicu *kurta* sa f° 52b,1 *pođi sa mnom u k virtu* jer se radi o miješanju dvaju prijedloga, sama je riječ upravo *vrt*.
- b. Riječ *dilžije* »potreba, plaća za uzdržavanje (roditelju, učitelju)« koja je u Lugatu potvrđena pet puta (ff^o 29a2,29b1,30b3,31a1,31b3, u B je na jednome mjestu za to *dužanije*), i jedina je s nevakaliziranim *l*, potvrđena je u AR 2,911 kao *dužija* »dug«, upravo »lukno župniku«: *Pop od dužije rakiju da otbije i Marku još po odbijeniju 60 groša, 260 oka rakije da da.* (God. 1811). Najvjerovatnije se radi o nekoj crkvenoj riječi koja je tvorena s grč. nastavkom *-ia* (prema grč. riječima *χρεία* »potreba«, *ἐννεια* »potreba) od naše riječi *dug*.
- c. Riječ *furkan* nalazi se u sva četiri jezika a označuje u našem slučaju »kuran«, premda se u tekstu riječ *kuran* također javlja. Zanimljivo je da riječ *furkan* nije potvrđena iz kasnijih vremena.
- d. Riječ *ličnik* na f° 20a2 sigurno je za »ručnik za lice«, prema *lice*, usp. lat. *facitergium* (Izidor) »ručnik za lice«, uz *manutergium* »ručnik za ruke«. Riječ *ličnik* nije potvrđena u kasnijim vremenima, ali je slična riječ *ličnjak* u AR 6,54 potvrđena iz Risna.
- e. Riječ *mnogometanik* na f° 21b4 (*i ovoj je človek mnogometanik*, u B za to *mnogoklanjav*) bit će prema grecizmu *metanija* < grč. *μετάνοια* od koje je tvoren i glagol *metanisati* »nice klanjati«. Tvorena je kao da se radi o grecizmu *metaniti* a ne *metanisati*.
- f. U Lugatu potvrđena riječ *novac* (A f° 53 a,1 *kon mene ništa ni novac i ni zlato*, B f° 44a,1 kao odgovor na *gosti me danas da te gostim zajutra* odgovor

je *nije kon mene ništa ni nuvaca ni zlata*, grč. paralela daje φόλα, < grč. φόλλις < lat. *follis* »metalni novac u vrijednosti 1/4 unce«, nije νόμισμα »Münze«, a to je u ar. *fulusun*, perz. *puli* u tom tekstu Lugata) potvrđuje ovu riječ daleko na istoku našeg terena (Kosovo-Resava), pa uz činjenicu da riječ upotrebljavaju i Bugari govori o vrlo starom terminu, koji će biti još iz vremena doseljenja Slavena na jug (ni u Slovenaca prema tome neće biti kroatizam kako se misli). Prema tome se ne zna koji bi to *novi* pjenez bio koji je tako nazvan. Značenje će ovdje biti »pecunia (općenito)« a ne »denarius«, pa i to prvo značenje nije iz 18. st. kako nalazimo u AR i u Herkova (*Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, II, 1956, 177-178), nego je vrlo staro. Za značenje »metalni novac« biti će najstarija potvrda iz 1416. (*Monumenta civitatis Zagrabiae* 6,40): *centum novos* (prijevod iz hrvatskog). Moje je mišljenje da se radi o kalkiranju lat. pojma *novitas* (Herkov, *Grada...*, sv. II, 181-182) »1. nova gabella, 2. nova impositio, novi namet, novo podavanje«, odatle 3. »podavanje« (značenje iz 1358, 1363: *datia et novitates de novo impositas*). Ova je latinska riječ kalkirana u hrv. kao *novica* (*de censu novica dictum*, 1769, *solvunt item loco vino novic dicto, novica ili bir*, 1768). Ako uzmemo da je ovaj pojam (*novitas, novica*) vrlo stari balkanski romanizam, onda možemo zaključiti da je prema *novica* »podavanje« metalni pjenez koji je kod podavanja bio davan nazivan *novac*. Dakle ne bi se radilo o tome da je neki metalni novac prilikom izlaska iz kovnice bio nazvan *novac*, nego je to vrlo stara tvorba u vezi s pojmom *novitas = novica* »novi namet«. Budući da je latinizam (kršćanstvo zapadnog, latinskog tipa) bio u doba doseljenja Slavena proširen do u Bugarsku, razumljivo je da je slavenski kalk tvoren i u Bugarskoj.

- g. Poznati *nožić, kostura* koji se zove i *periš* (potvrđeno od Šuleka) zove se u Lugatu *perorezac* na f° 48a2. AR 9,786 veli da je *periš* kalk prema njem. *Federmesser*, ali na temelju ove potvrde iz Lugata može se tvrditi da se radi o jednoj vrlo staroj riječi koja je služila u terminologiji pisanja, a kalkira ne njem. nego grč. riječ κονδυλομάχαιρον (grč. κόνδυλον »pero«, μάχαιρον = ngrč. μαχαίρι »nož«). To bi vrijedilo za riječ *perorezac* i za *periš*.
- h. Vrlo je interesantno značenje glagola *početi* »pjevati« (na f° 57b,3-4: *počni mi dugu pesno* – *koju dugu pesno da počniju za tebe*, za grč. ποιήσόν μου τροπάριον), koje značenje nije potvrđeno u AR a odgovara značenju *začeti = začinjati* »pjevati«, pa će dobro služiti za istraživanje značenja i etimologije naših poznatih *začinjavaca*, etimologija kojih je još uvijek kontroverzna.
- i. Riječ *prtnik* na f° 28b,2 (*jere si ti veliki naš a mi smo robu tvoji prtnici*, grč. ὑποτασσομένοι »podložnici«), vjerojatno stoji za *prtnici* »koji nose prt = robu« ili *pratnici* »koji nekoga prate (u boju)«.

- j. Rijetka je riječ i *satanajlo* na f° 12a,3, s paralelom u grč. διάβολος. Riječ je u nas potvrđena tek iz 1844 (Skoroteča 3,249,cf.AR 14,692) u popisu uvredljivih riječi za mušku osobu. U popisu riječi sa sufiksom *-ojlo*, *-ojla* ja je nisam zabilježio (cf. *Četvrta jugoslovanska onomastična konferenca*, Ljubljana 1981, str. 437-448). Mislim da neće biti naša (slavenska) tvorba nego će se raditi o grč. tvorbi na *-αήλ* kao paralela uz *Μυχάήλ* (Sotona je također anđeo, ali je pali; u grč. je potvrđen oblik *satanas* i *satan*, nema σατανάήλ).
- k. Jedna od najinteresantnijih riječi iz Lugata bit će *tālāsimānin* (f° 26a,3, u B je za to *tališmanin*) na mjestu gdje je u ar. i perz. stajalo *mujezin*, u grč. ἱεροκήρυξ »propovjednik«. U nas je riječ potvrđena kao *tališman* »muslimanski vjerski dostojanstvenik« (Mrnavić 1632,cf. AR 18,43) i kao prezime *Tališmanić* (Lika 1549,cf. AR 18,43). W. Lehfeldt (*Zeitschrift für Balkanologie* 7,1969-1970,40-41) veli da je etimologija riječi nepoznata. Mislim da će biti ispravno mišljenje dra Muhameda Ždralovića (usmeno saopće- nje) da se radi o perz. riječi *danishman(d)* »učen, znanstven, učenjak«, sa sekundarnim značenjem »asistent, pomoćnik kadije« (v. F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, London 1930; Sami-bey Frašeri 1899; u Zenkera *dānišmend* »učen«, Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük, İstambul 1974.) Budući da u nas imamo vrlo mali broj riječi s prijelazom *d* > *t* (u Škaljića samo *defter* > *tefter*, *deste* > *teste*), moramo misliti da se radi o tur. dijalektalnom izgovoru tipa ar. *dällal* > tur. *tellal*, pa imamo *danišmand* (*-d* je otpalo u disimilaciji *d-d* > *d-Ø*) > **tanišman* > (disimilacija) *tališman*. suf. - *in* dodan je za singularizaciju tipa *Srbin*: *Srbi*. Vidi se da je potvrđeni *tališman* prvotniji oblik, a oblik *tališmanin* (u Lugatu A) dalje je naše dijalektalno prekranje. Sada se postavlja pitanje zašto na tome mjestu u srp. tekstu nije stavljen, odnosno ostavljen poznati turcizam *mujezin*. Kao razlog za to čini nam se da je ova služba kadijina pomoćnika dobila poseban oblik kod širenja islama u našim krajevima, tj. na novoo- svojenim teritorijima. On je (*tališman*) valjda bio onaj koji je imao najveću ulogu u obraćanju na islam kršćanske raje, dakle kao neki islamski propovjednik koji je vodio brigu o gradnji džamije, o dolasku na molitvu, o obrezivanju, čitanju Kurana. Takva sveopća muslimanska uloga *tališ- mana* utjecala je da je *tališman* bio iznad mujezina, pa je pravoslavni svećenik koji je prevodio arapski i grčki tekst stavljajući na tome mjestu tu riječ potvrdio važnost ove službe.

8. U zaključku želim i ja istaći važnost obiju redakcija Lugata za našu povijesnu i jezičnu znanost, posebno za povijesnu leksikografiju i leksikografiju u Hrvata i Srba. Posebno ističem zasluge Wernera Lehfelda, dakako i njegovih suradnika Tilana Bergera, Christopa Corrella i Günthera S. Henricha, koji su priredili ovo izdanje. Ono osvjetljava jednu manje poznatu stranu naše leksikografije, koja nas veže s orijentalnim narodima i njihovim jezicima.

RÉSUMÉ

LES MANUELS DE CONVERSATION POLYGLOTTES AR.-PERSE-GRECQUE-SERBE ET AR.-PERSE-GRECQUE-CROATE DE LA FIN DU 15ème SIÈCLE À LA GRANDE PORTE À CONSTANTINOPLE (Bibliothèque d'Aya-Sophia, les mss. nro 4749 et 4750)

En 1936, c'est Ahmed Caferoglou qui attira notre attention sur l'existence d'un ms. à Aya-Sophia qui contenait un manuel lexicographique (manuel de conversation) pour étudier parallèlement les langues arabe-perse-grecque-serbe. En 1989, c'est M. Werner Lehfeldt qui, après maintes études antérieures, publia le texte du ms. du nro 4750 (le ms nro A) qui représente le texte en dialecte kosovo-ressavien tandis qu'il découvrit aussi qu'il y existe aussi le ms. nro 4749 (le ms. B) qui représente un texte iyékavien, très proche du dialecte ragusien (de Dubrovnik en Croatie): iyékavisation du texte ékavien, vocalisation du *-l* à la fin de la syllabe, remplacement du terme *svetnik* »lampe« par *lučerna* et *dućan* par *staćun*. Pour des raisons différentes, l'auteur pense qu'antérieurement existait d'abord un manuel de conversation à deux langues (arabe et perse) et qu'une rédaction actuelle à quatre langues fut rédigée après 1453 (la chute de Constantinople) et celle iyékavienne après 1482 (la chute d'Herzégovine). L'auteur du texte serbe serait un prêtre orthodoxe tandis que celui du texte croate (iyékavien) serait un Croate en provenance de Dubrovnik ou de ses contrées immédiates. D'une manière à part ont attiré l'attention de l'auteur quelques lexèmes du texte de ce manuel de conversation: ce sont *dilžija* (étymologie: *dug* + suff *-ia*, *dužija* »la dime due au curé«), *ličnik* »serviette de toilette« (étymologie: *lice*, le suff. *-nik*, comme le *ličnjak*, attesté dans AR, »une serviette pour s'essuyer la face [*lice*]«), une parallèle sémantique au lat. *facitergium*, à côté de *manutergium*), *perorezac* et *periš* (19ème s.) ne seront pas un calque de l'all. *Federmesser*, mais plutôt un calque du grec *kondylomachairon*), *satanaĵlo* »le démon« serait une formation grecque avec le suff. *-aĵl* (parallèle à Michaĵl), *tālāšimānin* et *tališmanin* serait de provenance perse (*danishmand* »assistant du cađi«, étymologie proposée par M. Muhamed Ždralović; l'auteur explique les raisons pour lesquelles le mot *tališman* a été inséré dans le texte au lieu où le texte arabe et perse portait le turcisme *mujezin*).